

УДК 327:930

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХИ МОДЕРНУ ТА ПОСТМОДЕРНУ: ПІДХІД З. БАУМАНА

Оксана Кірієнко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: kyryenko@ukr.net*

З'ясовано методологічні підстави та сутність феномену ідентичності в концепції З. Баумана. Проаналізовано головні ознаки загальних життєвих стратегій епохи модерну та постмодерну через авторські метафоричні конструкції – «паломника», «гравця», «туриста» та ін. Досліджено основні проблеми побудови ідентичності індивіда, що детерміновані загальними життєвими стратегіями конкретної епохи.

Ключові слова: ідентичність, «тверда сучасність» (модерн), «плинна сучасність» (постмодерн), загальна життєва стратегія.

У сучасному світі самототожність індивіда, принципи її формування є вагомим чинником розуміння процесів розвитку суспільства, конструювання колективних політичних ідентичностей. В цьому контексті актуальними є звернення до наукового доробку польсько-британського мислителя З. Баумана, сфера наукових інтересів якого включає проблеми пов'язані з явищами глобалізації, антиглобалізму, альтерглобалізму, ідентичності, теоретизація та конструювання моделей функціонування суспільств у епоху модерну та постмодерну. Через синтез різних ідей його наукові погляди мають дещо еклектичний характер. Однак ця еклектика гармонізовано поєднується з еклектикою сьогодення. Саме тому його часто позиціонують не лише як дослідника-структураліста, а й як екзистенціаліста, «герменевтичного соціолога» та зрештою поета-інтелектуала. З точки зору З. Баумана, ідентичність постає як актуальна проблема сучасності, що постійно реконструюється та визначається заново. Відповідно, метою цієї статті є з'ясування сутності і особливостей стратегій побудови та підтримання ідентичності індивіда в епоху модерну та постмодерну, їхнього впливу на політичну ідентичність сучасних суспільств.

Досліджує науковий доробок З. Баумана широке коло науковців, серед яких – Р. Компані, Т. Блекшоу, М. Черлхеден, М. Девіс, М. Якобсен, М. Юнге, С. Маршмен, Н. Менсон, П. Подер, Д. Сміт та ін. В українській науковій літературі дискурс ідентичності займає все помітніше місце в політологічних дослідженнях, проте майже відсутні ґрунтовні роботи, присвячені аналізу поглядів З. Баумана на ідентичність індивіда як джерело суперечливих суспільно-політичних змін.

Істотною рисою творчих пошуків З. Баумана є постійний діалог з традиційними поняттями соціології та політології, своєрідна перманентна критика закостенілої

© Кірієнко О., 2014

структури розуміння понять цих наук, об'єкт і предмет дослідження яких вимагають постійної динаміки. Одним із способів зменшити уже звичну статичність є застосування метафор. Такий підхід має неабияку цінність, адже здатен у декількох її словах ілюструвати досвід цілого покоління без зайвої теоретизації та обтяженості термінологією [6].

У своїх оцінках головних принципів побудови та функціонування ідентичності постмодерну – плинної епохи (за його визначенням), вчений відштовхується від аналізу її ознак у період модерну. Якщо модерна проблема ідентичності полягала у тому, як створити її та зберегти стійкою (головне занепокоєння викликає її довговічність), постмодерна ж, передусім, – у тому, як уникнути фіксації і зберегти свободу вибору. У сфері ідентичності – ключовим моментом «твердої» епохи (модерн) є «творення» (*creation*), плинної (постмодерн) – повторне використання (*recycling*). Суттєвим для розкриття відмінностей стратегій побудови ідентичності є порівняння модерну зі сталлю та бетоном, постмодерну – «біодеградуєчим» пластиком.

Ідентичність, стверджує З. Бауман, є винаходом модерну. Індивід звертається до ідентичності в момент, коли існує невпевненість, щодо типів та моделей поведінки (і політичних також), котрі б зрозуміли оточуючі і таким чином обидві сторони мали б уявлення як потрібно діяти у присутності один одного. Саме «ідентичність» є способом подолання такої невпевненості, що має виключно онтологічний статус своєрідного проекту. З. Бауман підкреслює, що ідентичність – це критична проекція того, що варто знайти, чи уже знайдено, а точніше – опосередковане твердження недостатності та неповноти останнього. Ідентичність є компонентом свідомості та практики модерну як індивідуальна задача і використовується індивідом, що шукає вихід із окресленої «невизначеності».

На думку вченого, життя в період модерну набуло ознак своєрідного «паломництва». Сучасність надала нового значення цій християнській традиції. Для «паломників» істина завжди у іншому місці, істинне місце знаходиться завжди на певній відстані, певному часовому проміжку. Всюди де перебуває «паломник» в певний момент – це не те місце де він повинен і мріє бути. Якщо від початку історії християнства «паломники» вирушали у пустелю – далеко за власні домівки та міста, то протестанти принесли подібну пустелю у власну оселю через безликість (котра є досить значима) і виражає бажання бачити зовнішній світ як порожній дороговказ, із недостатньою кількістю змісту. В такому контексті модерного суспільства «паломництво» більше не є героїчним чи святим вибором способу життя, адже «паломництво» – це те, що кожен робить із необхідності не загубитись у пустелі, бути паломником означає не просто «йти», а «йти до чогось». Призначення, окреслюючи напрям руху «паломника», надає форму безформному, створює ціле із фрагментів, неперервність із епізодів. Таким чином, світ вимагає того, щоби життя проживалось як «паломництво». Оскільки, світ схожий на пустелю, без'якісну та невиразну, усі його значення та смисли формуються його «паломниками», а точніше їхнім рухом до фінальної межі, де знаходиться значення «паломництва». Подібне введення значення і є «побудовою ідентичності». «Паломник» та пустельний світ, по якому він рухається, набувають свого значення через один одного.

Існує відстань між метою (значенням світу та ідентичність «паломника» завжди ще не досягнуті, завжди в майбутньому) та теперішнім (стан паломника) [5].

Значення й ідентичність існують як проекти, відповідно існує і певна дистанція, що створює можливість їхньої реалізації. Те, що у суб'єктивних психологічних термінах означається як незадоволеність «тут-і-тепер», «об'єктивною» мовою простору З. Бауман означив дистанцією. «Дистанція» та «незадоволеність» мають один і той же референт. Обидва терміни набувають смислу в межах життя, що проживається за принципом «паломництва». Передусім, модерний «паломник» робить ставку на стійкість світу, яким він простує, адже світ у такій життєвій стратегії набуває рис лінійності та кумулятивності. Водночас, світ набуває і ознак гнучкості, таким чином, щоби ідентичність могла бути сформована «за бажанням», але систематично. Отож, головна проблема епохи модерну полягає не у побудові ідентичності, а можливості її збереження, зокрема у світі, що нагадає пустелю, де присутня стійкість, проте немає виразності [3].

Постсучасність втрачає власну стійкість, визначеність та безперервність. Світ створений із предметів довготривалого користування, замінюється предметами одноразового використання. Плинна сучасність демонструє радикальну індивідуалізацію на противагу дисциплінованості, характерної для модерну. У плинній сучасності люди звільнені від культури в сенсі того, щоб бути підданими визначеному державою проекту гомогенізації. «Плинна» сучасність живе в умовах посткультури, де культура більше не означає культивування з певних визначених цінностей, проте дорівнює ринку культурного плюралізму (так як і решта соціальних сфер). У такому світі ідентичність може бути прийнята чи відкинута на зразок зміни костюма. Криза нової ситуації, зумовлена глобалізаційними трансформаціями, полягає у тому, що старанна робота спрямована на створення чогось (включно з ідентичністю) може виявитись марною, адже вибір завжди залишається відкритим. Отже, «паломництво» як життєва стратегія втрачає власне значення і стає малоуспішним.

У новій реальності правила продовжують змінюватись навіть під час гри. Керівним принципом раціональної поведінки стає вимога жити одним днем, у такий спосіб роблячи «гру» максимально короткою, остерігаючись довготермінових домовленостей та можливостей бути так чи інакше фіксованим. Тому необхідністю постає своєрідне відсікання «теперішнього» із обох кінців. З. Бауман підкреслює, що в нових умовах більше не постає завдання виявити, сформувані та підтримувати індивідуальну ідентичність, адже головний наголос отримує дилема – яким чином забезпечити її від «застрягання», оскільки стійка ідентичність перетворюється з цінності у перешкоду. Отже, стрижнем постмодерної стратегії життя є не побудова ідентичності, а уникнення фіксації. Відбувається своєрідне дроблення на епізоди, де кожний є відрізанним від свого минулого та майбутнього, набуваючи ознак автономності та самодостатності [6].

Науковець доводить: «паломник», що переймається створенням ідентичності – найвдаліша метафора загальної моделі життєвої стратегії часів модерну. Для постмодерну такими метафорами є «гравець», «бродяга», «турист» і «той, хто прогулюється». Базовим

рушієм цих життєвих стратегій, відповідно до котрих вибудовується ідентичність, постає страх зв'язаності й «фіксації». Причому жоден із перелічених типів не є суто винаходом постмодерну і був відомий ще задовго. Проте, аналогічно до модерних умов, які сформували фігуру «паломника», що успадкована з християнства, постмодерний контекст пропонує нову якість типам, котрі були відомі його попередникам, рухаючись двома шляхами. Перший – стилі, одного разу реалізовані маргіналами у маргінальних місцях і у маргінальні часи, тепер реалізуються більшістю у головний час їхнього життя та місцях, що є найважливішими для їх життєвого світу, створюючи основу для образу життя. Другий – для більшості ці стилі не є предметом вибору (або/або), адже через плинність постмодерну надто складно застосувати певну стійку раціональну модель до вибору. Кожний стиль становить лише частину історії, що не інтегрується у тотальну цілісність.

3. Бауман визначає першим типом життєвої стратегії постмодерну «того, хто прогулюється» (*flaneur*). Усі ознаки постсучасності з'єднуються у способі життя цього типу: опинитись серед незнайомих і бути незнайомцем відносно до них (бути у натовпі, проте не бути натовпом), епізодичні спостереження. Прогулянка, власне, і представляє повтор людської реальності як послідовності епізодів, котрі є подіями без минулого та без явних наслідків, тобто спостерігається повна фрагментованість. «Той, хто прогулюється», «ніби» практикує життя і «ніби» цікавиться життям інших. Він займає позицію між «видимістю» та «реальністю», частково зазнаючи усіх принад життя, але без супутніх йому мук. «Життя як прогулянка» – далеке віддуння «життя як паломництва»; те, що «паломник» робить зосереджено та серйозно, він фактично передражняє. Однак, у постмодерні прогулянка стає самим життям. Слово «*mall*» спочатку позначало алею для прогулянок. Тепер більшість «молів» – торгові центри, котрими прогулюються під час ходьби по магазинах і ходять по магазинах під час прогулянки. Торгові центри – світи, що проектувальники сконструювали на замовлення та по замірам «того, хто прогулюється». Місця випадкових епізодичних зустрічей, де теперішнє відірване від минулого і майбутнього. У подібних світах кожний є об'єктом впливу, що необтяжливо та непомітно (хоча суттєво). Відповідно і залучаються різні маскувальні механізми, внаслідок яких – приманка сприймається як щире бажання, тиск як намір, спокушання як прийняття рішення. Отже, в торгових центрах, в житті, де "роблять покупки, щоб прогулятися" і "прогулюються, щоб зробити покупки", залежність помилково приймається за свободу, а свобода тяжіє до залежності. Торгові центри – образ світів, що існують на поверхні, де все в тенденції та перетворюється на об'єкт пильної уваги. Унаслідок «прочитання» знаків на поверхні виникає можливість інтенсивнішої та динамічнішої емпатії «в» і «за межами» ідентичності.

«Бродяга» – тип життєвої стратегії, як наголошує З. Бауман, був лихом раннього модерну, що спонукало боротись із ним. Свобода пересування, непередбачуваність давали змогу уникнути «наслідків минулого» та контролю. В цьому типі життєвої стратегії не існує жодного чіткого маршруту, адже траєкторія є фрагментарною. Всюди, де зустрічається «бродяга» він чужий, тому найбільш адекватною його стратегією є плекання власної «відсутності місця». З. Бауман ще раз підкреслює, що «бродяга

раннього модерну блукав осілими місцями», осілими була більшість, «бродяг» – одиниці. Постмодерн вносить суттєві корективи у його поведінку – тепер бродяга обирає такий спосіб життя не через відразу до осілого способу чи труднощі, а у зв'язку з дефіцитом осілих місць (наприклад відсутності роботи та засобів до існування у країнах, що розвиваються). Для «бродяг» – індивідів вилучених із глобального процесу, він є в'язницею, зі жорсткими обмеженнями свободи пересування. Такими «бродягами» є претенденти на отримання політичного захисту, нелегальні мігранти та біженці (категорії, що найбільш безпощадно стикаються з наслідками «плинної» сучасності).

Подібно до «бродяги», «турист» також колись перебував на межі «соціальної» діяльності (тоді як «бродяга» був маргіальною особистістю, оскільки туризм був маргіальною діяльністю). «Турист» постійно перебуває в русі; його мета – новий досвід. Турист – свідомий і систематичний шукач досвіду, нового і різноманітного, досвіду різноманітності й новизни, адже радості буденного досвіду стираються та набридають.

На відміну від «бродяги», «турист» має дім, або, у всякому випадку, повинен мати. Наявність дому – своєрідна частина туристичного набору безпеки: щоб подорож була безхмарною і дійсно захоплюючою необхідне домашнє і затишне, безумовно "власне" місце, аби повернутися туди, коли пригода закінчиться, або ж тоді, коли вояж виявиться не настільки захоплюючим, як очікувалося. Проблема, однак, полягає в тому, що саме життя перетворюється в одну велику туристичну пригоду, і трансформує поведінку «туриста» у спосіб життя, а туристична позиція стає репугацією, нівелюючи розрізнення місць відвідування є «дому». Цінність власного дому для «туриста» полягає в тенденції завжди залишатися в майбутньому. Відтоді, як «туризм» перетворюється на спосіб життя, коли попередній досвід розпалює прагнення наступних вражень – можливість мрії про «будинок», навіть якщо вона коли-небудь здійсниться, лякає подібно як і можливість, що вона ніколи не стане реальною. Істотними є побоювання бути зафіксованим «вдома», бути пов'язаним місцем, закритим для виходу. "Дім" зберігається на горизонті життя туриста як дивна суміш укриття і в'язниці. Кредо «туриста» – «мені потрібно багато простору», проте простір – не та річ, яку можна знайти вдома.

Четвертим типом загальної життєвої стратегії індивіда плинної сучасності, що виводить З. Бауман, є «гравець». Світ гри – гнучкий і невловимий. Вправність гравця – єдина суттєва річ. Головна проблема полягає в необхідності передбачення та попередження ходів супротивника. Правила, за якими грає суб'єкт можуть мати виключно евристичний характер, а не бути алгоритмічними командами. Світ гравця – це світ ризику, інтуїції, обережності. Ті, хто відмовляються виконувати правила – не виступають проти гри, вони лише не беруть у ній участі і перестають бути гравцями, однак «гра триває». Кожна гра має початок і кінець. «Гравець» переймається тим, що кожна гра повинна дійсно починатися з початку, з «чистого аркуша», додатково потрібно бути впевненим, що гра має також очевидний, незаперечний кінець. Проте, жодна попередня гра не повинна давати привілей чи іншим чином впливати на гравців. Яким би гучним не був попередній результат – він не анулює поразки і не має надавати жодних

переваг. Знак постмодерної зрілості індивіда – готовність віддаватися грі щиро – як це роблять діти [5].

Отже, кожному з чотирьох окреслених типів притаманна певна амбівалентність, тому об'єднати їх в єдину цілісну модель способу життя, на думку науковця, видається неможливим.

Постійне апелювання до метафор З. Бауманом демонструють здатність науковця використовувати метафоричний арсенал для комбінування аналітичних цілей. Проте, щоб не перебільшувати поетичного значення його творчості та не применшувати наукового варто сказати, що його метафори є досить обережними і завжди містять відповідне політико-соціальне наповнення та обґрунтованість, спираючись на оцінку конкретних фактів та статистики.

В науковому доробку З. Баумана ідентичність постає як актуальна проблема сучасності, що реконструюється та визначається заново, перетворюючись на своєрідну гру, театральну виставу, що вільно обирається. Мислитель підкреслює, що базовою життєвою стратегією модерну постає «паломництво». Перш за все, модерний «паломник» робить ставку на стійкість світу, по якому він простує, адже світ у даній життєвій стратегії набуває рис лінійності та кумулятивності. Отож і головна проблема епохи модерну полягає не у побудові ідентичності, а у можливості її збереження, особливо у світі, що нагадує пустелю (де присутня стійкість, проте немає виразності). І навпаки в умовах плінної сучасності стрижнем постмодерної стратегії життя є не побудова ідентичності, а уникнення її фіксації. Відбувається своєрідне дроблення на епізоди, котрі є відрізнаними від свого минулого та майбутнього і набувають ознак автономності та самодостатності.

Науковець доводить: «паломник», що переймається творенням ідентичності є найвдалішою метафорою загальної моделі життєвих стратегій модерну. Для постмодерну такими метафорами є «гравець», «бродяга», «турист» та «той, що прогулюється». Базовим рушієм цих життєвих стратегій, відповідно до яких і вибудовується ідентичність виступає страх зв'язаності та фіксації.

Наголосимо: за задумом З. Баумана висвітлені стратегії життя більшою мірою, ніж бюрократичний режим управління і координації соціальних процесів, формують політичну та моральну орієнтації індивідів в епоху постмодерну. Серед спільних ознак цих життєвих стратегій – тенденція до фрагментарності й непостійності, через виступи проти прив'язаності та віддалених наслідків подібної взаємодії. Індивіди, у такий спосіб перешкоджають створенню тривалих контактів із взаємними зобов'язаннями, підтримуючи дистанцію між собою та Іншим. Відповідно Інший сприймається передовсім як об'єкт естетичної, а не соціально-політичної чи моральної оцінки, як справа смаку, а не предмет відповідальності. У результаті переведення індивідуальної автономії в опозицію до громадянських та моральних зобов'язань величезні до цього значимі області людських відносин маргіналізуються. Кожне суспільство встановлює власні межі життєвими стратегіями – в такому контексті постає проблемність втілення ідеї демократичного громадянства, адже визначені вище типи виключають існування взаємозв'язків у межах котрих могло б вільно функціонувати це поняття.

Отже, політична неспроможність індивідів епохи постмодерну є наслідком естетичної акцентуації (що є базовою у всіх чотирьох типах) і орієнтується виключно на атрибути суб'єкта стосовно об'єкта – інтерес, хвилювання, задоволення, при цьому риси та якості самого об'єкта ігноруються. Об'єкт та зміст стають байдужими; головне питання – наскільки вони «цікаві». Зосереджений на пошуках «цікавого», суб'єкт розмиває контури політичного світу – держави, її території, інститутів. Тому об'єкти помічені побіжно та поверхово не відформовуються у свідомості як сутності. Відтак, колективні ідентичності втрачають свою «прив'язку» до формальних політичних чинників, деієрархізуються і стають предметом постійних конструкцій та деконструкцій з боку денационалізованих політичних еліт.

Список використаної літератури:

1. *Бауман З.* Глобализация. Последствия для человека и общества / Зигмунт Бауман; пер. с англ. – М.: Весь Мир, 2004. – 188 с.
2. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман; пер. с англ. – М.: «Логос», 2005. – 390 с.
3. *Бауман З.* Плинні часи. Життя в добу непевності/ Зигмунт Бауман; пер. з англ. – К.: «Критика», 2013. – 176 с.
4. *Бауман З.* Текучая современность / Зигмунт Бауман. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 240 с;
5. *Bauman Z.* From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity / Z. Bauman // Questions of Cultural Identity.– London, 2000. – P. 18–35.
6. *The sociology of Zygmunt Bauman: challenges and critique / ed. by Michael Hviid Jacobsen and Poul Poder.* – Cornwall: Ahgate, 2008. – 420 p.

Стаття надійшла до редколегії 28.05.2014

Прийнята до друку 20.06.2014

PRINCIPLES OF CONSTRUCTION OF INDIVIDUAL IDENTITY IN THE ERA OF MODERN AND POSTMODERN Z. BAUMAN'S CONCEPT**Oksana Kiriienko**

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: kyryenko@ukr.net*

It was found methodological basis and essence of the phenomenon of identity in the concept of Z. Bauman. Analyzed the basic features of common life strategies of modernism and postmodernism era through the author's metaphorical constructions - «pilgrim», «player», «tourist» and others. The basic problem of construction of individual identity, which determined the general life strategy of a particular era.

Key words : identity, «solid modernity» (modern), «fluid modernity» (posmodern), the overall life strategy .

ПРИНЦИПЫ ПОСТРОЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЭПОХИ МОДЕРНА И ПОСТМОДЕРНА: ПОДХОД З. БАУМАНА**Оксана Кириенко**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: kyryenko@ukr.net*

Установлены методологические основания и сущность феномена идентичности в концепции З. Баумана. Проанализированы базовые черты общих жизненных стратегий эпохи модерна и постмодерна через авторские метафорические конструкции – «паломника», «игрока», «туриста» и др. Исследованы основные проблемы построения идентичности индивида, детерминированные общими жизненными стратегиями конкретной эпохи.

Ключевые слова: идентичность, «твердая современность» (модерн), «текущая современность» (посмодерн), общая жизненная стратегия.